ՍՈՒՐՃԸ XIX Դ. ՎԵՐՋԻ ԵՎ XX Դ. ՍԿԶԲԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԱՌՕՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Տաթևիկ Սարոյան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական
ինստիտուտի հայցորդ
ՀՀ, Երևան, Մաշտոցի պողոտա 53
Էլ. հասցե՝ saroyantatev@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 01.07.2023, գրախոսվել է 01.12.2023, ընդունվել է տպագրության 11.12.2023
ORCID: 0009-0002-2904-9222
DOI: 10.53548/0320-8117-2023.3-125

Ներածություն

Այսօր մեր առօրյան դժվար է պատկերացնել առանց սուրճի. այն դարձել է մարդկության ամենապահանջված ըմպելիքը, որն առիթ և հնարավորություն է ընձեռում, որ մարդիկ հանդիպեն միմյանց, զրուցեն, ժամանակ անցկացնեն:

Չնայած Արևելյան Հայաստանում սուրճի զանգվածային կիրառությունը սկսվեց 1940-50-ական թթ.՝ հայրենադարձների շնորհիվ, սակայն այն արևելահայերին ծանոթ էր դեռևս XIX դարից: Համարվելով քաղաքային մշակույթի բաղադրիչ՝ սուրճը գործածվում էր հիմնականում սրճարաններում՝ տարածում գտնելով Հայաստանի գլխավոր քաղաքներում՝ Ալեքսանդրապոլում և Երևանում: Արևմտյան Հայաստանից ներմուծված մշակույթը ուրույն դրսևորում ունեցավ էնաֆության և մտավորականության միջավայրում:

Սրճարանի մշակույթը ձևավորվել է արևելքում: Դրանք եղել են հավաքատեղի բացառապես տղամարդկանց համար, որոնք այնտեղ ունկնդրել են երաժշտություն, շախմատ խաղացել, մասնակցել քաղաքական քննարկումների: Սրճարանները նաև ստեղծագործողների՝ գրողների, արվեստագետների հանդիպման վայրեր էին դարձել՝ ստանալով «իմաստունների դպրոց» կամ «համալսարան» անվանումը:

Սուրճի կիրառությունն Ալեքսանդրապոլում XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին

Պատմաազգագրական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ XIX դ. կեսերից Ալեքսանդրապոլում լայնորեն տարածված էին թեյը և սուրճը (սև սուրճին զուգահեռ օգտագործում էին նաև բոված, աղացած գարուց պատրաստված ըմպելիք՝ ղայֆա), որոնցով հյուրասիրում էին ընտանեկան տոների ու արարողությունների ժամանակ: Ալեքսանդրապոլում գործել են

սրճարաններ, որոնք քաղաքի մշակույթի կարևոր բաղադրիչներն էին: 1860-ական թթ. քաղաքում կար 26 սրճարան[1]:

1870-ական թթ. սկսած՝ Ալեքսանդրապոլի հռչակավոր սրճարանները՝ ղայֆախանաները, դարձել էին աշուղական երգ ու նվագի յուրատեսակ կենտրոններ (նկ. 1)[2]: Այդ մասին կարդում ենք. «Աշուղական արվեստի հետ շփումը ոչ միայն գեղագիտական, այլև հասարակական-քաղաքական, սոցիալական և կրոնաբարոյագիտական խնդիրներ էր հետապնդում, քանզի աշուղներն էին միայն, որ բաց տեքստով կամ այլաբանորեն կարող էին խոսել ալեքպոլցիներին և ընդհանրապես հայությանը հուզող բազմաթիվ հարցերի մասին»[3]: Իսկ սրճարանները հենց նման ազատ մտքեր ձևավորելու և արտահայտելու ամենահարմար վայրերն էին:

Նշված ժամանակահատվածում աշուղական երգեր լսելու ամենահայտնի հավաքատեղին Շարա Տալյանի նախնիներին պատկանող՝ Տալոյենց սրճարանն էր, որտեղ մշտապես ներկա էին երաժիշտներն ու գուսանները: Այնտեղ առաջին անգամ ելույթ է ունեցել նաև տասնութամյա Ջիվանին[4]: Հայտնի էին նաև Կուզիկենց, Հայկազունիների, Բախալբաշոնց մեծ սրճարանները:

Ալեքսանդրապոլի հանրահայտ սրճարաններից էր նաև «Տիրատուրենց Մարգարի ղայֆախանան, որտեղ հանդիպում էին քաղաքի երևելիները՝ ղարաչուխալի տղեքը և բոլոր այն մարդիկ, որոնց խոսքը քաղաքում արժեք ուներ, օրենսդիր էին: Օրինակ՝ օրենսդիր էին Իզբիտով Արշալույսը, Փլավենց Օնիկը, Սանոյանները, Կարանյանները, Ծաղիկովները, և շատ ու շատ պատվանուններ, որոնք քաղաքի զարդն էին»[5]:

Ալեքսանդրապոլի հասարակական-մշակութային կյանքի մասին հիշատակություններ կան «Ալեքսանդրապոլ. ազգագրական էսքիզներ» աշխատությունում. «Քաղաքի յուրաքանչյուր էսնաֆություն ուներ իր սրճարան-ակումբը: Այստեղ աշխատանքից հետո հավաքվում էին էսնաֆական ավագանին, ծանրաբարո ուստաբաշիներն ու վարպետները մի գավաթ սուրճի կամ ղահվեի շուրջ քննարկելու համար ճյուղային կորպորատիվ հարցեր, քաղաքային համայնքին հուզող խնդիրներ և այլն: Սրճարանում պատվիրատուն գտնում էր կապալառուին, մի խոսքով, քաղաքի ողջ տնտեսական և հասարակական-մշակութային կյանքը արտացոլվում էր այս հաստատություններում: Տարիների ընթացքում յուրաքանչյուր էսնաֆական ակումբ-սրճարանում ձևավորվել էին նաև ավանդական խմբակային հացկերույթի կանոններ և նույնիսկ ճաշացանկ: Այսպիսի ակումբ-սրճարանների մուտքը երիտասարդ խալֆաների

[1] Բազեյան, Աղանյան 2014, 50:
[2] Տե՛ս Հարությունյան 2016, 216:
[3] Բազեյան, Աղանյան 2014, 77:
[4] Տալյան 1973, 7-8:
[5] Արևշատյան https://www.aravot.am/2018/09/30/984319/

և վարպետացուների համար արգելված էր»[6]: Հավանաբար սրճարանների հիմնական հաճախողներն ավելի տարեց են եղել, ունեցել են աշխատանքային վաստակ և անուն:

Սրճարանները նաև հանդիսացել են խնամախոսի հանդիպումների վայր: Երկու կողմերի համաձայնության դեպքում տղայի հայրը, հորեղբայրը, քեռին, երբեմն նաև՝ ուատան (եթե տղան արհեստ էր սովորում) հավաքվում էին սրճարանում, որտեղ հրավիրվում էին նաև աղջկա հարազատները: Այստեղ բոլորի ներկայությամբ տղայի կողմի ներկայացուցիչները օղիով (մեկ-մեկ գավաթ) աչքալուսանք էին խմում, որով խնամիությունը հաստատվում էր, այնուհետև շարունակում էին իրենց կերուխումը[7]:

Աշխարհի շատ երկրների նման Հայաստանում, մասնավորապես Ալեքսանդրապոլում, սրճարանները ծառայել են նաև որպես գաղտնի հանդիպումների վայր, որտեղ հիմնականում հավաքվել են ներքաղաքական խնդիրներ քննարկելու նպատակով: Հիմնականում արծարծվում էին Երկրի ազատագրմանը վերաբերող թեմաներ: Այդ իսկ պատճառով և «աչքից ու ականջից հեռու» լինելու նպատակով ազատագրման գործի նվիրյալները հավաքվում էին «անմեղ» ժամանցի կենտրոններում: XIX դարավերջին նման հանդիպումների համար հիշատակվում է «Տաշտ» սրճարանը[8]:

1920-ական թթ. քաղաքական և զինվորական հարցերին առնչվող քննարկումների առաջին վայրը Երևանում դարձյալ սրճարաններն էին, որտեղ զորաշարժային տեղեկությունները նախքան բանակի շտաբին հասցնելը սկսում էին տարածվել և քննության առարկա դառնալ քաղաքի տարբեր անկյուններում, զբոսայգիներում, սրճարաններում[9]: Վերջինները համարվում էին նաև բամբասանքների ու ասեկոսեների տարածման ամենահարմար տեղը, որտեղ ասում-խոսում էին այլևայլ հարցերի մասին:

Ինչպես նշվեց, քաղաքային կենցաղում բավական տարածված էր սուրճը: Սակայն կանանց նկատմամբ կար սահմանափակում: Եթե տղամարդիկ կարող էին սուրճ խմել նաև սրճարաններում, ապա կանանց մուտքն այնտեղ արգելված էր: Այն ընտանիքներում, որոնք ծանոթ էին սուրճի կիրառությանը, կանայք իրենց սրճախմությունը կազմակերպում էին տանը: Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում պահվող լուսանկարում պատկերված է մի տեսարան, որտեղ աշուղ Ջիվանու կինը՝ Աշխեն Լևոնյանը, սրճում է գյումրեցի հարսների հետ[10] (նկ. 2):

Ալեքսանդրապոլում 1860-1900-ական թթ. սուրճ կարելի էր գտնել նաև պանդոկներում, կաթնատներում. այդ մասին կարդում ենք «Ժայռ» թերթի

[6] Բազեյան, Աղանյան 2014, 76-77:
[7] Բազեյան, Աղանյան 2014, 76-77:
[8] Հայրապետյան 2017, 172:
[9] Վիրաբյան 2004, 35:
[10] ԳԱԹ, Գարեգին Լևոնյանի ֆոնդ, Մ 442:

1908 թ. գովազդային հայտարարություններում: Քաղաքի կենտրոնում Ռուբեն Ստեփանյանի բացած «Անդոկ» կաթնատան հայտարարությունում նշված է. «Բաց եմ արել քաղաքիս կենտրոնում՝ եղբ. Գրիգորեանների արաղի նախկին պահեստատան տեղում նոր կաթնատուն «Անդոկ», ուր կարելի է մշտապես գտնել թարմ կաթ, թեյ, սուրճ և կակաո...»[11]:

Թերթի մեկ այլ համարում զետեղված է մեկ ուրիշ գովազդ. «Ալէքսանդրեան փողոցում «փոխադարձ վարկի ընկերութեան» դիմաց Թադէոս Պողոսեանցի շինութեան մէջ բացած է եվրոպական ճաշակով կահաւորած կաթնատուն «Արտաշատ»: Որտեղ կարելի է միշտ գտնել թարմ կաթնեղէն, շօկոլաթ, կակաօ, տաճկական և յունական կօֆե և այլն»[12]:

Երևանում սուրճի կիրառությունը. XIX դ. վերջ - XX դ. սկիզբ

Երևանում սուրճի գործածության փաստերն առկա են դեռևս XVIII դ. ի վեր: Գրականագետ, պատմաբան, ազգագրագետ Երվանդ Շահազիզը Երևանի պատմությանը նվիրված աշխատության մեջ նշում է, որ Երևանի բերդում՝ խանի պալատից 500 քայլ հեռավորության վրա, գտնվում էր քաղաքի ամենագեղեցիկ քարավանատունը, որի գլխավոր մուտքն ուներ ութսուն քայլ երկարություն՝ զանազան ապրանքների խանութներով՝ կազմելով մի գեղեցիկ սրահ: Քառանկյունաձև շենքը բաղկացած էր երեք խոշոր և վաթսուն մանր սենյակներից՝ ընդարձակ գոմերով ու մեծ խանութներով: Շենքի դիմացի մի հրապարակը եզերում էին մթերային խանութները, մզկիթը և երկու սրճարան[13]:

Կարծում ենք՝ մինչև ռուս-պարսկական պատերազմը Երևանում սուրճի առկայությունը վկայում է այն մասին, որ կա՛մ արևելահայ վաճառականներն էին ներկրել, կա՛մ պարսիկ խաների կողմից էր ներմուծվել այն, քանզի այդ ժամանակաշրջանում սուրճը բավական հայտնի ըմպելիք էր Պարսկաստանում: Այդ է պատճառը, որ մինչև 1930-40-ականների հայրենադարձությունն Արևելյան Հայաստանում, մասնավորապես՝ Երևանում, սուրճն արդեն որոշ չափով կիրառվել է: Իսկ ավելի ուշ պատմաբան, աշխարհագրագետ Թադևոս Հակոբյանը հիշատակում է, որ դեռևս 1881 թ. Երևանում գործել է 23 սրճարան[14]:

1904 թ. Երևանում՝ Կոլյուբյակինյան պուրակում (այժմ՝ Շահումյան պուրակ), իր ոճով (դեկորատիվ տաղավար, մավրիտանական ոճ) առանձնանում էր սրճարան-տաղավարը (նկ. 3)[15]:

---

[11] Ժայռ 1908, հունվարի 6, N 9:
[12] Ժայռ 1908, փետրվարի 3, N 16:
[13] Շահազիզ 1930, 120:
[14] Հակոբյան 1963, 133-134:
[15] Երևան քաղաքի պատմության թանգարանի ֆոտո-ֆոնո ֆոնդ, ՄՄ 5534:

Նկ. 1. Գ. Բրուտյան աշուղական սրճարանն Ալեքսանդրապոլում (տե՛ս Հարությունյան 2016)

Նկ. 2. Աշխեն Լևոնյանը գյումրեցի հարսների հետ սրճելիս, 1900-ական թթ., ԳԱԹ

Նկ. 3. Տաղավար Կոլյուբյակինյան պուրակում (այժմ՝ Շահումյան պուրակ) 1904 թ., ԵՔՊԹ

Քաղաքի զբոսայգու (բուլվարի) մեծ տաղավարում կարելի էր պաղպաղակ ուտել և խմել «Լաստո» համեղ լիմոնադը, որը XIX դ. վերջին արտադրվում էր Երևանում՝ Խաչատուր Գիլանյանցի հիմնած գործարանում[16]: Գիլանյանցի արտադրությունն ամենից շատ հայտնի դարձավ նրա ստեղծած սրճային համով լիմոնադի շնորհիվ, որը, 1898 թ. մասնակցելով Պրահայում կայացած միջազգային ցուցահանդեսին, արժանացավ ոսկե մեդալի[17]:

XX դ. սկզբի սրճարանները գործել են հրուշակեղենի խանութներում[18]: Շատ հայտնի էր նաև «Մուշտաիդ» ջրերի, կաթի սուրճի և թեյի «խանութ-սրճարանը»[19]:

XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին երևանցի տոհմիկ ընտանիքների տղամարդկանց ժամանցի վայր են եղել ակումբները (կլուբներ): Հին Երևանի Մալյարնայա փողոցում (այժմ՝ Տերյան 11) էր գտնվում Աֆրիկյանների ակումբը, որը կառուցվել է XIX դ. վերջին մեծահարուստ Աֆրիկյան եղբայրների կողմից: Ակումբի շենքը քաղաքի նշանավոր մարդկանց և վերնախավի սակավաթիվ հավաքատեղիներից էր: Նրանք սուրճի կամ թեյի սեղանի շուրջ քննարկում էին քաղաքական, հասարակական և այլ խնդիրներ: 1913 թ. շենքը պատկանել է Առաքել Աֆրիկյանին: Քաղաքում գործում էր նաև մեկ այլ քաղաքային ակումբ, որը գտնվում էր Տեր-Ղուկասովի (այժմ՝ Վազգեն Սարգսյան) փողոցում, Բուլվարի հարևանությամբ: Այստեղ էր նաև հանրահայտ «Բունիաթովի կլուբը», իսկ XX դ. սկզբին՝ «Ֆանտազիա» կինոթատրոնը[20]:

1920-30-ական թթ. Երևանի սրճարանները լիովին նմանվում էին փարիզյան սրճարաններին, ուր հաճախում էին հիմնականում մշակույթի ու արվեստի գործիչներ: Այս փոփոխությունը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով: Դրան նպաստում էր հայրենադարձությունը, ինչպես նաև Երևանի՝ մայրաքաղաք լինելու պարագան: Կարևոր պատճառ էր նաև տարբեր երկրներում ապրող հայազգի գիտնականների, մշակույթի և հասարակական գործիչների վերադարձը հայրենիք:

Քաղաքային մթնոլորտի ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ Փարիզից եկած մտավորականների՝ ֆրանսահայերի, մասնավորապես արվեստագետների ներգաղթը, որոնք լավատեղյակ էին Մոնմարտրի և Մոնպառնասի սրճարանային մշակույթին և երևանյան սրճարանների մշտական այցելուներն էին: Չնայած Երևանում այնքան էլ շատ չէին սրճարանները, բայց այնտեղ կարելի էր տեսնել ականավոր գործիչների, երբեմն նաև նրանց կանանց:

---

[16] Исаакян 1970, 219.

[17] Երևան քաղաքի պատմության թանգարանում պահվող՝ Խաչատուր Գիլանյանցի դստեր՝ Մարգարիտա Գիլանյանցի հուշերից, ձեռ. N 2233-1/փ797:

[18] Исаакян 1970, 219.

[19] Օրբելյան 2018, 106:

[20] Օրբելյան 2018, 110:

Հասարակության մեջ լավ համբավ ունեին «Տուրիստ», «Ինտուրիստ», «Նալբանդ», ավելի ուշ շրջանում՝ Հայպետհրատի շենքի բակում բացված սրճարանները:

Վերոշարադրյալը ի մի բերելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ 1890-ական թթ. Ալեքսանդրապոլի սրճարանների հիմնական այցելուներն արհեստավորներն էին և քաղաքի հեղինակավոր տղամարդիկ, իսկ Երևանում 1920-ական թթ. դրանք դարձել էին մտավորականության՝ գրողների, արվեստագետների, հասարակական-քաղաքական գործիչների հանդիպման վայրերը, «...որոնք մշտապես իրենց ազատ ժամերին ռեստորաններում և կաֆեներում հավաքվում, մի-մի բաժակ սուրճ էին խմում, ասում-խոսում, կատակում և խմբով փողոց դուրս գալիս, զբոսնում»[21]:

Երկու քաղաքներում էլ սրճարանները ազատության շնչով տոգորված ինքնատիպ ինստիտուտներ էին, որտեղ խոսում էին գիտությունից, արվեստից ու գրականությունից, իսկ երիտասարդների համար դրանք ոչ միայն հաճելի ժամանցի, այլև գիտելիքների ձեռքբերման առանձնահատուկ վայրեր էին:

Հատուկ ուշադրության են արժանի 1930-ականն թթ. մտավորականության սրճարանները Երևանում: Ազգաբան Գ. Ստեփանյանը հիշատակում է. «1930-ականներին Վարդանանց փողոցի շենքերից մեկի ներքնահարկում («Խորհրդային Հայաստան» օրաթերթի խմբագրության նկուղային հարկում) բացված երևանյան հռչակավոր «Կաֆե տուրիստ» սրճարանը, որի տերը Երևան ներգաղթած ֆրանսահայ մտավորական Հակոբ Տարոնացին էր, որը դիմել էր հանրապետության ղեկավար Ա. Խանջյանին՝ «հայ մտավորականներուն համար Երեւանին մեջ Փարիզի Մոնմարտրի սրճարաններուն նման սրճարան մը ստեղծելու առաջարկով»[22]: Ըստ Տարոնացու՝ այն պետք է լիներ հանրային շփման վայր, որտեղ կարևոր դերակատարում կունենային մտավորականները: Իրապես, բացվելուց անմիջապես հետո սրճարանի մշտական այցելուները դարձան Եղիշե Չարենցը, Գուրգեն Մահարին, Վահան Թոթովենցը, Զապել Եսայանը, Հրաչյա Աճառյանը, Մանուկ Աբեղյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Երվանդ Քոչարը, Արուս Ոսկանյանը, Հասմիկը, Սրբուհի Լիսիցյանը և ուրիշ հանրահայտ դեմքեր:

Ավելին, այնտեղ շուտով ձևավորվում է այցելուներին ներկայացնող սրճարանային բաց համայնք՝ նրանց «պատկանող» սեղաններով, որոնց շուրջը միշտ նստում էին նույն մարդիկ՝ այցելության որոշակի օրով, ժամով և տևողությամբ, ներքին փոխհարաբերությունների չգրված օրենքներով: Ինչպես նշում են ականատեսները, հաճախ էր պատահում, որ «համայնականներից» որևէ մեկի բացակայության դեպքում նրա աթոռը մինչև սրճարանի

[21] Ալազան 2020, 219:
[22] Ստեփանյան 2018, 342:

փակումն այդպես էլ ազատ էին թողնում: Շուտով «Կաֆե տուրիստում» ձևավորվեցին նաև առանձին խմբեր, որոնք հավաքվում էին նույն սեղանի շուրջը: Դրանք կազմավորվում էին տարբեր չափանիշներով. մի դեպքում առաջնային էր միևնույն դպրոցում ուսանած լինելու հանգամանքը, մեկ այլ դեպքում՝ սերումը նույն տարածքից, երրորդում՝ մասնագիտական պատկանելությունը:

Դատելով ականատեսների հուշերից՝ կարող ենք ասել, որ զրույցների հիմնական թեմաները մի քանիսն էին՝ հայերենի պահպանությունը խոսակցականում ռուսերենի ակտիվ ներգրավման պայմաններում, հայրենադարձների ծանր հիշողությունները ցեղասպանության մասին, գաղափարախոսական վեճերը գրականության, արվեստի առանձին խնդիրների վերաբերյալ և այլն. «Սրանց կողքին օդի մեջ մշտապես կախված էին նաև չբարձրաձայնված, փակ թեմաները, որոնք կապված էին 30-ականների սարսափի՝ ստալինյան բռնությունների հետ»[23]:

Քաղաքաբնակների սիրված վայրերից էր «Ինտուրիստ» (այսօր՝ «Երևան») հյուրանոցի սենյակներից մեկում բացված «Բաղդասար աղբար» սրճարանը: Գուրգեն Մահարու վկայությամբ՝ դրամատուրգ-բժիշկ Ստեփան Բաղդասարյանն էր ստանձնել ռեստորանի սենյակներից մեկի ձևավորումն ու հոգսը, և այն գործում էր որպես սրճարան, որն ավելի ուշ տեղափոխվում է հյուրանոցի կցակառույց: 1948 թ. այն քանդվում է, և տեղում հիմնվում է բացօթյա սրճարան, որը նույնպես դառնում է Երևանի մտավորականության հավաքատեղին: Ավետիք Իսահակյանի որդին՝ կինոօպերատոր Վիգեն Իսահակյանը, սրճարանն անվանում էր այն տարիների «անազատ Երևանի» ամենաազատ տարածքը, ուր հավաքվում էին գիտության, մշակույթի երևելիները և խոսում այն թեմաներից, որոնք միայն սրճարանում կարելի էր լսել»[24]:

Եզրակացություններ

Չնայած Արևելյան Հայաստանում սուրճի կիրառության մշակույթը հիմնականում զուգորդում էր հայրենադարձության հետ, սակայն մինչև 1930-40-ական թթ. արևելահայերը ծանոթ էին ըմպելիքին: Կարծում ենք, որ այն Ալեքսանդրապոլ է մուտք գործել հիմնականում Կարսից:

Երևանում սուրճի մշակույթի ձևավորման վրա թերևս զգացվում է պարսկական ազդեցությունը, քանի որ Ղաջարական դինաստիայի շրջանում սուրճի կիրառությունը Պարսկաստանում համեմատաբար շատ էր, և Երևանի խաները մշակույթը կարող էին ներմուծել: Ասվածի մասին են փաստում մինչև ռուս-պարսկական պատերազմը Երևանի բերդում առկա սրճարանները:

XIX և XX դդ. Ալեքսանդրապոլի ու Երևանի սրճարանները բացվեցին նույն տրամաբանությամբ, ինչ աշխարհի ամենահին սրճարանները, այսինքն՝

[23] Ստեփանյան 2018, 342:
[24] Կարապետյան, Հարոյան 2015, 89:

խոշոր քաղաքների ամենաբանուկ հատվածներում՝ հիմնականում շուկաներին և հրապարակներին կից, դրանով իսկ ապահովելով այցելությունները: Էական չէր, որ սրճարանը կարող էր մատուցել հենց սուրճ, կարևորը շինության առկայությունն էր, որը այցելությունների հնարավորություն էր տալիս: Չնայած հասարակական հավաքատեղիներ էին, սակայն այնտեղ իրավունք ունեին հաճախելու հիմնականում տղամարդիկ, այն էլ՝ ոչ բոլորը. դա կախված էր նրանց զբաղեցրած դիրքից, տարիքից և այցելության նպատակներից: Սակայն այս կարծրատիպերն աշխարհում կոտրվեցին՝ սկսած XIX դ. վերջից: Հայաստանում առաջին փոփոխությանը ենթարկվեցին Երևանի սրճարանները: Դա պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով. Երևանի՝ մայրաքաղաք հռչակվելը, հանրության կենսաձևի ակտիվությունը, զբոսաշրջիկների ինտենսիվ հոսքը, հայրենադարձությունը:

Գրականություն

Ալազան Մ. 2020, Իմ կյանքի ողբերգությունը, հուշեր, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 716 էջ:

Արևշատյան Ն. Գյումրու ամենագեղեցիկ փողոցի պատմությունից. ճիշտն ու սխալը որոշվել է ղայֆախանում, https://www.aravot.am/2018/09/30/984319/ (ներբեռնման օրը՝ 20.12.2021):

Բազեյան Կ., Աղանյան Գ. 2014, Ալեքսանդրապոլ. ազգագրական էքիզներ (պատմաազգագրական ուսումնասիրություն), Շիրակի հնագիտական և պատմաազգագրական ուսումնասիրություններ, N 2, Երևան-Գյումրի, էջ 7-117:

Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ), Գարեգին Լևոնյանի ֆոնդ, Մ 442:

Կարապետյան Վ., Հարոյան Մ. 2015, Grand Hotel Yerevan, Երևան, «Մեդիապոլիս», 143 էջ:

Հակոբյան Թ. 1963, Երևանի պատմությունը 1879-1917 թթ., հ. 3, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 607 էջ:

Հայրապետյան Ա. 2017, Հուշեր Ալեքսանդրապոլի հեղափոխական անցյալից (Արամայիս Ազնավուրյան), Գիտական աշխատություններ հոդվածների պարբերական ժողովածու, XX, Գյումրի, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ հրատ., էջ 170-182:

Հարությունյան Հ. 2016, Ալեքսանդրապոլի աշուղական համքարությունը աշուղ Խայաթի հուշերում, Գիտական աշխատություններ հոդվածների պարբերական ժողովածու, XIX, Գյումրի, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ հրատ., էջ 210-216:

Շահազիզ Ե. 1930, Հին Յերեվանը, Յերեվան, «Մելքոնյան ֆոնդ» հրատ., 262 էջ:

Ստեփանյան Գ. 2018, Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք արևմտյան հետագծով, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ 1, Հայ ժողովրդի մշակույթը XVII, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Երևան, ՀԱԻ հրատ., էջ 340-352:

Վիրաբյան Վ. 2004, ՀՀ հետախուզական և հակահետախուզական ծառայությունը 1918-1920 թթ., Բանբեր Հայաստանի արխիվների, N 2, Երևան, էջ 30-35:

Տալյան Շ. 1973, Դեպքեր, դեմքեր, մտքեր, Երևան, «Հայաստան», 254 էջ:

Օրբելյան Գ. 2018, Հին ու նոր Երևանի ժամանցի վայրերը, «Երևան-5» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, Երևան քաղաքի պատմության թանգարան, էջ 102-122:

Ժայռ գրական, հասարակական, քաղաքական թերթ, 1908 հունվարի 6, N 9, Ալեքսանդրապոլ:

Ժայռ գրական, հասարակական, քաղաքական թերթ, 1908 փետրվարի 3, N 16, Ալեքսանդրապոլ:
Երևան քաղաքի պատմության թանգարանի ֆոտո-ֆոնո ֆոնդ, ՄՄ 5534:
Երևան քաղաքի պատմության թանգարանի Խաչատուր Գիլանյանցի դստեր՝ Մարգարիտա Գիլանյանցի հուշերից, ձեռ. N 2233-1/փ797:
Исаакян Э.И. 1970, Пусть в памяти потомства Ереван остается таким, каким был в действительности, Вестник архивов Армении, Ереван, N 2, с. 215-220.

ՍՈՒՐՃԸ XIX Դ. ՎԵՐՋԻ ԵՎ XX Դ. ՍԿԶԲԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԱՌՕՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Տաթևիկ Սարոյան

Ամփոփում

Սրճարանների երևան գալը նոր մշակույթ ու մոտեցումներ ներմուծեց քաղաքային միջավայր: Դրանք հնարավորություն ընձեռեցին տարածելու ազատության գաղափարներ՝ դառնալով նաև անձի ինքնադրսևորման և կայացման միջոց: Ալեքսանդրապոլի և Երևանի սրճարանները XIX-XX դդ. ծառայել են ոչ միայն որպես հավաքատեղի, այլև եղել են աշուղների ստեղծագործությունները վայելելու կենտրոններ, որտեղ ամեն մի սրճարան ունեցել է իր աշուղը կամ աշուղական խմբերը: Դրանք ազգային կրթության ու դաստիարակության օջախներ էին, ինչպես նաև հեղինակավոր անձանց, գրողների ու դերասանների հավաքատեղի, հասարակական-քաղաքական գործիչների հանդիպման վայրեր:

Բանալի բառեր՝ առօրեականություն, սուրճ, սրճարան, սուրճի մշակույթ, հայրենադարձություն, քաղաք, քաղաքային կյանք:

КОФЕ В КОНЦЕ XIX В. – НАЧАЛЕ XX В. В АРМЯНСКОЙ ГОРОДСКОЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ

Татевик Сароян

Резюме

Культура кофеен изменила облик городской среды. В XIX – XX веках в больших и малых городах Армении (Александрополь, Ереван) они являлись не только местоми встреч. В каждом кафе были свои ашуги или ашугские группы. Кофейни были своеобразными центрами национального образования, воспитания. В числе посетителей были известные писатели, артисты, национальные деятели.

Ключевые слова – повседневность, кофе, кафе, культура кофе, репатриация, город, городская жизнь.

COFFEE AT THE END OF THE XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES IN ARMENIAN URBAN DAILY LIFE

Tatevik Saroyan

Abstract

The appearance of cafes brought new culture and approaches to the urban environment. They provided an opportunity to spread ideas of freedom, becoming the means for individual expression. In the 19th and 20th centuries, cafes in Yerevan and Alexandropol acted as gathering places as well as spaces for enjoying the performances of the troupes; each cafe had a troupe (ashough) or troupe groups (ashougs' groups) of its own. They became centers of national education, meeting places for writers, actors and authoritative figures. They also became hidden places for political activity.

Key words – Daily life, coffee, cafe, coffee culture, repatriation, city, urban life.